

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

بررسی ساختار جمله‌ها در بوستان سعدی

به کوشش

حسن دست موزه

استاد راهنما

جناب آقای دکتر اکبر صیادکوه

خرداد ماه ۱۳۹۱

به نام خدا

اظہارنامہ

اینجانب حسن دست موزه (۸۸۰۰۰۹) دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی اظہار می‌کنم که این پایان نامہ حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظہار می‌کنم که تحقیق و موضوع پایان نامہام تکراری نیست و تعهد می‌نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین-نامہ مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: حسن دست موزه

تاریخ و امضا: خرداد ۱۳۹۱

به نام خدا

بررسی ساختار جمله ها در بوستان سعدی

به کوشش

حسن دست موزه

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه شیراز به عنوان بخشی از فعالیت‌های تحصیلی لازم برای
اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

زبان و ادبیات فارسی

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی کمیته پایان نامه با درجه : عالی

دکتر اکبر صیاد کوه، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی (رئیس کمیته) .....

دکتر محمد حسین کرمی، استاد بخش زبان و ادبیات فارسی .....

دکتر محمد رضا امینی، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی .....

خرداد ماه ۱۳۹۱

تقدیم به:

همسرم؛ که شوق بودن و شور کمال در من برانگیخت.

سپاس و قدردانی:

اینک که به لطف پروردگار نگارش این پایان نامه به انجام آمد، با زبان الکن خویش از عنایت بی حدش سپاسگزارم. پس از آن، زیباترین سپاس‌ها را تقدیم استاد گرانقدر جناب آقای دکتر صیاد کوه می‌نمایم که ترغیب و تشویق بیش از اندازه‌ی ایشان چراغی فراروی منِ نوسفر برافروخت و «همت‌م بدرقه‌ی راه نمود». هم‌چنین بهترین درو‌دها نثار فرزانشان جناب آقای دکتر امینی و جناب آقای دکتر کرمی، که این پژوهش حاصل راهنمایی‌های بی‌دریغ و مخلصانه‌ی ایشان است. از همسر مهربانم نیز سپاس‌گزارم که در تمامی مراحل تحصیل قدم به قدم با من گام برداشت و مرا یاری نمود. از همه‌ی دوستان و عزیزانی که در این راه به من یاری رساندند، به خصوص دوست فرزانه جناب آقای مهندس جهانبانی صمیمانه قدردانی می‌نمایم.

چکیده

بررسی ساختار جمله‌ها در بوستان سعدی

به کوشش

حسن دست موزه

افصح‌المتکلمین، سعدی شیرازی، از بزرگ‌ترین ارکان ادب پارسی است. نقادان سخن از قدیم شیوه‌ی هنری وی را سهل‌ممتنع نامیده‌اند؛ عنوانی متناقض‌نما که نه تنها نکته‌ای بر خواننده نمی‌گشاید بلکه او را در ابهامی بیش‌تر فرو می‌برد. در این پژوهش که کاملاً جنبه‌ی آماری دارد، با تدبیری خاص، ۱۱۰۰ بیت از بوستان به عنوان جامعه‌ی آماری از متن برگزیده و از دیدگاه «جمله و ساختارهای آن» بررسی شده است. مبانی نظری و تعاریف اصطلاحات را از دستور مفصل امروز دکتر فرشیدورد برگرفته‌ایم که به نسبت دیگر دستورنویسان، با حوصله‌ی بیش‌تری بدین موضوع پرداخته است. در سایه این پژوهش به نتایج متعددی دست یافتیم. از مهم‌ترین نتایج این تحقیق می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- میزان جمله‌های مستقیم در بوستان به مراتب بیش از جمله‌های غیر مستقیم است.
- میزان تقدیم و تأخیرها در جمله‌های بوستان چندان زیاد نیست و معمولاً یک رکن دچار تقدیم یا تأخیر می‌شود.
- بیش‌ترین ارکان دستوری که از محل خود جابه‌جا شده‌اند به ترتیب عبارتند: از فعل، قید، متمم.
- در بوستان جمله‌های طولانی کمتر به کار رفته‌اند، جمله‌ها و جمله‌واره‌ها معمولاً کوتاه‌اند و گاه در یک بیت، چندین جمله‌واره به کار می‌رود.
- استفاده از جمله‌واره‌های فشرده بسیار بیش‌تر از جمله‌های گسترده و جمله‌های عادی بود.
- معمولاً هر جمله و یا هر جمله‌واره در یک مصراع قرار گرفته و مصراع، واحد کلام می‌شود.
- در بوستان جمله‌های مجهول، به ندرت به کار رفته است.

واژه‌های کلیدی: بوستان، ساختار جمله‌ها، جمله‌های مستقیم، جمله‌های غیرمستقیم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول: مقدمه	
۲	۱-۱- مقدمه
۷	۱-۲- موضوع تحقیق و اهمیت آن
۹	۱-۳- پیشینه‌ی تحقیق
۱۲	۱-۴- شیوه‌ی پژوهش
فصل دوم: الگوی جمله‌ها و مستقیم و غیر مستقیم بودن آن‌ها در بوستان	
۱۷	۲-۱- بررسی الگوی‌های جمله
۱۸	۲-۲- ترتیب ارکان جمله
۲۰	۱- نهاد + مسند + فعل ربطی
۲۷	۲- نهاد + فعل لازم
۳۱	۳- نهاد + مفعول + را + فعل متعدی
۳۳	۴- نهاد + مفعول + را + حرف اضافه + متمم + فعل متعدی یا سببی
۳۸	۵- نهاد + مفعول + را + تمیز + فعل ناقص
۳۹	۶- نهاد + فعل مجهول
۴۰	۷- نهاد + حرف اضافه + متمم + فعل مجهول

- ۴۰ ..... ۸- نهاد+ تمیز + فعل ناقص مجهول
- ۴۲ ..... ۳-۲- جمله‌ها و جمله‌واره‌های مستقیم در بوستان
- ۴۳ ..... ۴-۲- جمله‌ی مستقیم و جمله‌ی غیر مستقیم چیست؟
- ۴۶ ..... ۲-۴-۱- جمله‌واره‌های مستقیم
- ۵۳ ..... ۲-۴-۲- جمله‌واره با یک رکن جابه‌جا شده
- ۵۶ ..... ۳-۴-۲- جمله‌واره با دو رکن جا به جا شده
- ۵۷ ..... ۴-۴-۲- جمله‌واره با بیش از دو رکن جابه‌جا شده
- ۶۱ ..... ۵-۲- بررسی ارکان جابه‌جا شده‌ی جمله‌ها

فصل سوم: جمله‌های بسیط در بوستان

- ۶۷ ..... ۳-۱- "جمله‌ی بسیط" یا "جمله‌ی مادر" چیست؟
- ۶۷ ..... ۳-۲- بررسی جمله‌های بسیط و انواع آن در بوستان
- ۶۸ ..... ۳-۲-۱- بررسی جمله‌های بسیط در مصراع‌ها
- ۶۸ ..... ۳-۲-۱-۱- مصراع‌هایی که یک جمله‌ی بسیط هستند
- ۷۵ ..... ۳-۲-۱-۲- مصراع‌هایی که یک جمله‌ی بسیط در آن‌ها نمی‌گنجد
- ۷۶ ..... ۳-۲-۱-۳- مصراع‌هایی که بیش از یک جمله هستند
- ۷۷ ..... ۳-۲-۱-۴- مصراع‌های تشکیل شده که از جمله‌ی بسیط و یک شبه‌جمله
- ۷۸ ..... ۳-۲-۲- بررسی جمله‌های بسیط در بیت
- ۷۹ ..... ۳-۲-۱- بیت‌های تشکیل شده از جمله‌های بسیط
- ۸۰ ..... ۳-۲-۱-۱- بیت‌های دو جمله‌ای
- ۸۱ ..... ۳-۲-۱-۲- ویژگی‌های بیت‌های دو جمله‌ای
- ۸۵ ..... ۳-۲-۱-۳- بیت‌های یک جمله‌ای
- ۹۲ ..... ۳-۲-۱-۴- بیت‌های سه جمله‌ای
- ۹۳ ..... ۳-۲-۱-۵- بیت‌های چهار جمله‌ای :
- ۹۴ ..... ۳-۲-۲- بیت‌های تشکیل شده از جمله‌ی بسیط در کنار جمله‌های دیگر
- ۹۴ ..... ۳-۲-۲-۱- بیت‌های تشکیل شده از جمله‌ی بسیط و مرکب وابسته
- ۹۸ ..... ۳-۲-۲-۲- آمدن جمله‌ی بسیط و جمله‌ی مرکب هم‌پایه در یک بیت
- ۱۰۰ ..... ۳-۲-۲-۳- قرار گرفتن جمله‌ی بسیط و شبه جمله در یک بیت
- ۱۰۲ ..... ۳-۲-۳- بررسی جمله‌های بسیط در بوستان از دیدگاه جمله :

فصل چهارم: کارکرد جمله‌های مرکب در بوستان

- ۱-۴-۱- جمله‌ی مرکب چیست؟ ۱۰۸
- ۲-۴-۱- انواع جمله‌های مرکب ۱۰۹
- ۳-۴-۱- نقش‌های جمله‌واره‌ی پیرو ۱۱۰
- ۴-۴-۱- محاسن جمله‌های مرکب وابسته ۱۱۳
- ۵-۴-۱- تحلیل کارکرد جمله‌های مرکب در بوستان ۱۱۵
- ۶-۴-۱- چگونگی کاربرد جمله‌های مرکب وابسته در بوستان ۱۱۶
- ۴-۶-۱- بیت‌های تشکیل شده از یک جمله‌ی مرکب وابسته ۱۱۶
- ۴-۶-۱-۱- بیت‌های تشکیل شده از یک پایه و یک پیرو ۱۱۸
- ۴-۶-۱-۲- بیت‌های تشکیل شده از یک پایه و دو پیرو ۱۲۶
- ۴-۶-۱-۳- بیت‌های تشکیل شده از یک پایه و سه پیرو ۱۳۱
- ۴-۶-۱-۴- بیت‌های تشکیل شده از دو یا بیش از دو جمله‌ی مرکب وابسته ۱۳۴
- ۴-۶-۱-۱- جمله‌ی مرکب وابسته و مرکب هم‌پایه در یک بیت ۱۳۷
- ۴-۶-۱-۲- جمله‌ی مرکب وابسته و شبه جمله در یک بیت ۱۳۸
- ۴-۶-۱-۷- بررسی نقش دستوری جمله‌واره‌های پیرو در جمله‌واره‌های پایه ۱۴۲

فصل پنجم: کارکرد جمله‌های مرکب هم‌پایه در بوستان

- ۵-۱-۱- جمله مرکب پیوسته یا همسانی ۱۵۶
- ۵-۱-۱-۱- بیت‌های تشکیل شده از جمله‌های مرکب هم‌پایه ۱۵۷
- ۵-۱-۲- کاربرد جمله‌های مرکب هم‌پایه و وابسته در یک بیت ۱۶۳
- ۵-۱-۳- کاربرد جمله‌های مرکب هم‌پایه و بسیط در یک بیت ۱۶۴
- ۵-۱-۴- کاربرد جمله‌های مرکب هم‌پایه و شبه جمله در یک بیت ۱۶۵

فصل ششم: جایگاه فعل در ساختار جمله‌های بوستان

- ۶-۱-۱- بررسی فعل و تأثیر آن در ساختار جمله‌ها در بوستان ۱۶۹
- ۶-۲-۱- بسامد فعل در بوستان ۱۷۱
- ۶-۳-۱- تنوع فعل در بوستان ۱۷۳

۱۷۵	.....	۴-۶- کاربرد فعل در آغاز مصراع‌ها
۱۷۶	.....	۵-۶- ردیف‌های فعلی در بوستان
۱۸۰	.....	۶-۶- بررسی ساختمان فعل‌ها در بوستان
۱۸۵	.....	۷-۶- فعل‌های شبه معین در بوستان
۱۸۶	.....	۸-۶- بررسی بسامد فعل‌ها در یک بیت
۱۸۷	.....	۶-۸-۱- بیت‌های یک جمله‌ای یک فعلی
۱۸۸	.....	۶-۸-۲- بیت‌های دو جمله‌ای دو فعلی
۱۸۸	.....	۶-۸-۳- بیت‌های سه جمله‌ای سه فعلی
۱۸۹	.....	۶-۸-۴- بیت‌های چهار جمله‌ای چهار فعلی
۱۹۰	.....	۶-۸-۵- بیت‌های پنج جمله‌ای پنج فعلی

فصل هفتم: جمله‌های عادی، فشرده و گسترده در بوستان

۱۹۵	.....	۷-۱- انواع جمله در بوستان
۱۹۹	.....	۷-۲- جمله‌های گسترده در بوستان
۲۰۲	.....	۷-۳- بررسی جمله‌های عادی در بوستان

فصل هشتم: زبان سحرآمیز سعدی

۲۰۸	.....	۸-۱- زبان سحرآمیز سعدی
۲۰۹	.....	۸-۲- پیوند زبان سعدی با زبان عامه
۲۱۲	.....	۸-۳- آشنایی زدایی کلام سعدی

فصل نهم: نتیجه‌گیری

۲۱۸	.....	۹-۱- نتیجه‌گیری
۲۲۳	.....	فهرست منابع

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۱۰۳	جدول (۱) مقایسه‌ی بسامد جمله‌های بسیط و مرکب در بوستان به تفکیک باب

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۲۷	نمودار (۱) فراوانی جمله‌های ساخته شده طبق الگوی اول به تفکیک باب
۳۰	نمودار (۲) جمله‌واره‌های ساخته شده طبق الگوی دوم به تفکیک باب
۳۲	نمودار (۳) جمله‌واره‌های ساخته شده طبق الگوی سوم
۳۷	نمودار (۴) فراوانی جمله‌واره‌های ساخته شده طبق الگوی چهارم
۴۱	نمودار (۵) فراوانی الگوی جمله‌ها
۴۸	نمودار (۶) مقایسه‌ی جمله‌واره‌های مستقیم با جمله‌واره‌های غیرمستقیم
۵۴	نمودار (۷) جمله‌واره‌هایی با یک جابه‌جایی در ارکان نحوی به تفکیک باب
۵۵	نمودار (۸) درصد جمله‌واره‌هایی با یک رکن جابه‌جا شده
۵۷	نمودار (۹) جمله‌واره‌هایی با دو رکن جابه‌جایی به تفکیک باب
۶۰	نمودار (۱۰) بسامد جمله مستقیم و غیرمستقیم و تعداد رکن جابه‌جا شده
۶۱	نمودار (۱۱) رکن‌های جابه‌جا شده و بسامد آن‌ها در بوستان
۷۸	نمودار (۱۲) رابطه‌ی جمله‌ی بسیط و مصراع
۸۰	نمودار (۱۳) نوع و بسامد بیت‌های تشکیل شده از جمله‌ی بسیط
۹۷	نمودار (۱۴) نمودار مقایسه‌ی فراوانی بیت‌های گروه اول با دوم
۱۰۰	نمودار (۱۵) مقایسه بسامد بیت‌های گروه اول با گروه دوم
۱۰۵	نمودار (۱۶) پراکندگی جمله‌های بسیط در بوستان
۱۰۶	نمودار (۱۷) مقایسه‌ی جمله‌های بسیط و مرکب به تفکیک باب
۱۱۷	نمودار (۱۸) بسامد جمله‌های مرکب وابسته نسبت به تعداد پیرو

- نمودار (۱۹) مقایسه فراوانی (پایه + پیرو) با (پیرو + پایه) ۱۲۲
- نمودار (۲۰) نسبت جمله‌های پایه + پیرو به پیرو + پایه به تفکیک باب‌ها ۱۲۲
- نمودار (۲۱) مقایسه‌ی جمله‌واره متمرکز در یک مصراع با جمله‌واره‌های پراکنده در دو مصراع ۱۲۵
- نمودار (۲۲) بسامد بیت‌های تشکیل شده از جمله مرکب وابسته با دو پیرو ۱۲۹
- نمودار (۲۳) بسامد سه گونه‌ی جمله‌های مرکب وابسته با دو پیرو به تفکیک باب ۱۳۰
- نمودار (۲۴) بسامد انواع مختلف جمله‌های مرکب ۱۳۳
- نمودار (۲۵) بسامد جمله‌های به کار رفته در کنار شبه جمله ۱۴۲
- نمودار (۲۶) نقش جمله‌واره‌های پیرو در جمله‌واره‌ی پایه ۱۴۴
- نمودار (۲۷) مقایسه‌ی فراوانی نقش‌های اصلی با نقش‌های وابسته‌ی جمله‌واره‌های پیرو ۱۵۲
- نمودار (۲۸) مقایسه‌ی جمله‌های مرکب هم‌پایه‌ی دو هم‌سانی با سه هم‌سانی ۱۶۲
- نمودار (۲۹) کاربردهای مختلف جمله‌ی مرکب هم‌پایه ۱۶۶
- نمودار (۳۰) فراوانی کاربرد فعل به تفکیک باب ۱۷۲
- نمودار (۳۱) فراوانی قافیه‌ها و ردیف‌های فعلی به تفکیک باب ۱۷۸
- نمودار (۳۲) درصد قافیه‌ها و ردیف‌های فعلی به تفکیک باب ۱۷۹
- نمودار (۳۳) بسامد فعل‌های مرکب جداشده و جدانشده ۱۸۴
- نمودار (۳۴) مقایسه‌ی فعل‌های شبه معین پیوسته به فعل اصلی با فعل‌های شبه معین جدا شده از فعل اصلی ۱۸۶
- نمودار (۳۵) بسامد فعل در بیت ۱۹۲
- نمودار (۳۶) بسامد جمله‌های فشرده به تفکیک باب ۱۹۸
- نمودار (۳۷) فراوانی جمله‌ها گسترده در هر باب ۲۰۲
- نمودار (۳۸) بسامد جمله‌های عادی به تفکیک باب ۲۰۴
- نمودار (۳۹) بسامد جمله‌های فشرده، عادی و گسترده ۲۰۵

فصل اول

مقدمه

۱-۱- مقدمه

زبان محمل اندیشه است و از آن جا که اندیشه‌ها در قالب کلام پیش روی مخاطب قرار می‌گیرد، راه پی بردن به اندیشه‌ی یک انسان عبور از راهرو زبان اوست. اهمیت زبان تا جایی است که فن هومبالت^۱ یکی از برجسته‌ترین زبان‌شناسان می‌گوید: «ما انسانیم نه بدان خاطر که زبان داریم، بل از آن رو که خود زبانیم.» (به نقل از چامسکی، ۱۳۸۸: ص ۴) به دلیل اهمیت زبان، ضروری می‌نماید ابتدا درباره‌ی این پدیده و ارتباط آن با اندیشه و کلام تأمل کنیم. بدین منظور، نخست به بررسی تعریف زبان می‌پردازیم.

هرچند زبان، مفهومی بدیهی است اما زبان‌شناسان از منظرهای گوناگون بدان نگریسته‌اند و به همین دلیل تعاریف متفاوت و گاه متناقضی ارائه نموده‌اند. در زیر به برخی از تعاریفی که زبان‌شناسان از زبان ارائه کرده‌اند، نظری می‌افکنیم:

۱- «به هرگونه نشانه‌ای که به وسیله‌ی آن زنده‌ای بتواند حالات و معانی موجود در ذهن خود را به ذهن موجود زنده‌ی دیگر انتقال دهد، زبان می‌گویند.» (خانلری، ۱۳۶۵: ۳)

۲- «زبان دستگاهی است از علائم آوایی قرار دادی که برای ارتباط بین افراد یک اجتماع به کار می‌رود.» (باطنی، ۱۳۷۳: ۹۰)

---

^۱- W.no. Humboldt

- ۳- « زبان وسیله‌ی بیانِ تفکر است و غالباً برای انتقال فکر کسی به دیگری به کار می‌رود. این انتقال ممکن است یا به وسیله‌ی گفتن انجام شود یا به وسیله‌ی نوشتن. » (امین مدنی، ۱۳۶۳: ۲)
- ۴- « زبان وسیله‌ای آوایی است که قابلیت تجزیه‌ی دوگانه داشته باشد. تجزیه دو گانه یعنی در تجزیه‌ی نخست مفاهیم به واحدهایی آوایی تجزیه می‌شوند که هم صورت آوایی دارند و هم معنا، که به این‌ها تکواژ می‌گویند. در تجزیه دوم، هر یک از واحدهای تجزیه‌ی نخست به نوبه‌ی خود به واحدهایی کوچک‌تر تقسیم می‌شوند که فقط صورت آوایی دارند اما معنی ندارند که به آن واج می‌گویند. » (مشکوه الدینی، ۱۳۶۴: ۲)
- ۵- « زبان، نظامی است متشکل از واحدهای محدود، قواعد محدود و جمله‌های نامحدود. » (افراشی، ۱۳۸۸: ۳)
- ۶- « زبان، مجموعه‌ای از آواهاست. » (ارژنگ، ۱۳۷۸: ۱)
- ۷- « زبان را طرح نظام واره یا دستگاه ارتباطی پیچیده‌ای با ساختمان انتزاعی می‌توان فرض کرد که در آن دو جنبه‌ی (گفتاری و نوشتاری) تظاهر می‌کند و با نوعی رفتار اجتماعی همراه است. در نتیجه زبان پدیده‌ی پیچیده‌ای است و تعریف منطقی آن دشوار است. » (انوری، گیوی، ۱۳۷۳: ۲).
- ۸- « زبان وسیله‌ی برقراری ارتباط یعنی تفهیم و تفاهم میان انسان‌هاست. بشر در قالب زبان می‌اندیشد. اندیشیدن، خود نوعی سخن‌گفتن است. انتخاب واژه‌های مناسب برای بیان مفاهیم پدیده‌های عالم بیرون از ذهن، وابسته‌ی اندیشیدن به آن مفاهیم است. » (وحیدیان کامیار، عمران‌ی، ۱۳۸۰: ۲)
- ۹- « زبان پدیده‌ای است صرفاً اجتماعی و ثمره‌ی تکامل بشر است. » (باطنی، ۱۳۶۳: ۲۲).
- ۱۰- « زبان نظامی است به هم بافته و نهادی است اجتماعی و استعدادی فطری و زاینده که سبب تولید یا فهم علائم و کلمه‌ها و جمله‌های تازه‌ی بی شماری به وسیله‌ی انسان می‌شود و از این راه بین اجتماعات افراد بشر، ارتباط برقرار می‌کند. » (فرشید ورد، ۱۳۸۲: ۲۴)
- پیدا است که هر یک از زبان شناسان از منظری به این پدیده نگریسته‌اند. از مجموعه‌ی این تعریف‌ها می‌توان گفت که آنان بیش‌تر بر وجه گفتاری زبان تأکید دارند، در حالی که گفتار بخشی از

زبان است اما از آنجا که بیشترین نمود زبان (اندیشه) به شکل آوا (گفتار) است برخی زبان‌شناسان زبان و گفتار را یکی دانسته‌اند. در گفتار عامیانه نیز واژه‌ی زبان معادل گفتار به کار می‌رود.

در تعریفی که دکتر وحیدیان کامیار و دکتر عمرانی ارائه نموده‌اند، نکته‌ی قابل توجهی وجود دارد و آن این است که ایشان زبان را معادل اندیشه قرار داده‌اند و اندیشیدن را نوعی سخن گفتن دانسته‌اند. این تعریف نسبت به دیگر تعریف‌ها جامع‌تر و قابل‌پذیرش‌تر به نظر می‌رسد.

زبان در اصل معادل قوه‌ی ناطقه‌ی انسان در علم منطق است و از این روست که انسان را حیوانِ ناطق می‌نامند. زبان، توانایی‌های ذهنی انسان است؛ یعنی اندیشه‌ی او. آن‌چه که انسان می‌اندیشد، زبان نام دارد. با توجه با این گفته، انسان آن گاه که در خلوت خویش با خود سخن می‌گوید، به سخنان دیگران گوش فرا می‌دهد، مسأله‌ی او را در ذهن خود حل‌جی می‌کند و یا درباره‌ی موضوعی تفکر می‌کند، بدون آن که لب به سخن بگشاید، از زبان بهره می‌برد.

یک عرب زبان، یک انگلیسی زبان و یک فارسی زبان آن گاه که احساس تشنگی می‌کنند، یک تصویر ذهنی مشترک دارند و به یک موضوع مشترک می‌اندیشند که همانا یک لیوان آب است. پس چون آن‌چه در ذهن آن‌ها می‌گذرد، مشترک است، می‌توانیم بگوییم زبان مشترکی دارند. ولی آن گاه که می‌خواهند این تصویر ذهنی را به دیگران منتقل کنند، از الفاظ یا گفتار متفاوتی استفاده می‌کنند. حال فرض کنیم این سه نفر لال می‌بودند؛ آن وقت نمود آن تصویرهای ذهنی نیز یکسان می‌بود.

انسان‌ها با توجه به توانایی‌های خود و تجربه‌ای که در طول زندگی کسب می‌کنند، راه‌های ارائه و عرضه‌ی اندیشه‌های خود را برمی‌گزینند. یک نقاش پس از آموختن اصول نقاشی، اندیشه‌های خود را به شکل نمود دیداری عرضه می‌کند. انسان‌هایی که از نعمت گفتار بی‌بهره‌اند و قدرت تکلم ندارند، برای نمایاندن تصاویر و توانایی‌های ذهنی خود از حرکت دست و صورت و اشارت‌های چشم و ابرو بهره می‌گیرند؛ اما اساساً انسان‌ها، توانایی‌های ذهنی خود را به شکل نمود آوایی عرضه می‌کنند. هرگاه بخشی از نظام ذهنی و مجرد زبان، به کمک اندام‌های گویایی در قالب اصوات زبانی ادا شود، زبان از صورت ذهنی و بالقوه‌ی خود به صورتی عینی و محسوس در می‌آید و